

Different Interpretations in Qur'anic Exegesis: The Example of Muhsin Demirci

Orhan Parlak^{1,a,*}, Müzeyyen Küçükkaya^{1,b}

¹Department of Basic Islamic Sciences, Faculty of Islamic Sciences, Uşak University, Uşak, Türkiye

*Corresponding Author

ARTICLE INFO

Research Article

Received : 25-05-2023

Accepted : 03-07-2023

Keywords:

Commentary

Dispute

Interpretation

Muhsin Demirci

Method

ABSTRACT

The Quran, from its revelation to the present day, is the final divine scripture that people have made efforts to understand and interpret, and many works have been written on this subject. As a result of these studies, a considerable corpus has been formed. When evaluated objectively, this corpus will provide correct results in understanding and interpreting the Quran. Each period reflects its own conditions and characteristics. The needs, problems, perceptions, and language of the era take on a unique form. This situation necessitates a re-reading of the narrations in light of current conditions and developments. In this study, the work "Kur'an Tefsirinde Farklı Yorumlar/ Tespitler-Değerlendirmeler" by Muhsin Demirci will be examined. The book evaluates the disputed verses and aims to highlight the author's contemporary interpretation style and contributions to the science of commentary.

Türk Akademik Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi, 6(1): 57-64, 2023

Kur'ân Tefsirinde Farklı Yorumlar: Muhsin Demirci Örneği

MAKALE BİLGİSİ

Araştırma Makalesi

Geliş : 25-05-2023

Kabul : 03-07-2023

Anahtar Kelimeler:

Tefsir

İhtilaf

Yorum

Muhsin Demirci

Yöntem

ÖZ

Kur'ân-ı Kerîm, indirilmesinden günümüze dek, insanların anlama ve yorumlama gayreti içinde olduğu ve bu konuda pek çok eser kaleme aldığı son ilâhî Kitaptır. Bu çalışmalar sonucu azımsanmayacak bir külliyât oluşmuştur. Bu külliyât, objektif bir şekilde değerlendirildiğinde, Kur'ân'ın anlaşılması ve yorumlanması daha sağlıklı sonuçlar verecektir. Her dönem kendi şartları ve özelliklerini yansıtır. Döneme ait ihtiyaçlar, sorunlar, algılar, dil kendine has bir forma bürünmüştür. Bu durum, nasların güncel şartlar ve gelişmeler ekseninde yeniden okunmasını gerekli kılar. Bu çalışmada Muhsin Demirci'ye ait "Kur'ân Tefsirinde Farklı Yorumlar/ Tespitler-Değerlendirmeler" adlı eseri incelenecektir. Yorumları hakkında ihtilaf edilen âyetlerin değerlendirildiği eserde, müellifin âyetleri güncel yorumlama tarzı ve tefsir ilmine katkıları ortaya konmaya çalışılacaktır.

^a orhan.parlak@usak.edu.tr

^b <https://orcid.org/0000-0002-3556-926X> | muzeyyenkkaya64@gmail.com

<https://orcid.org/0009-0003-0097-2344>

Giriş

Hız. Peygamber döneminde başlayan Kur'an-ı Kerim'i anlama ve yorumlama faaliyeti, Hz. Peygamber (sav)'in vefatından sonra, farklı milletlerden insanların islâma girmeleri ve ortaya çıkan yeni durumlar nedeniyle yapılan çalışmalarla gittikçe artmaya devam etmiştir. Akabinde her dönem müfessir ve araştırmacılar, kendi dönemlerinin bakış açısıyla, oluşan tefsir literatürü üzerinde çalışmışlar, Kur'an'ın anlaşılması ve yorumlanması adına yeni eserler ortaya koymuşlardır. Günümüzde de bu tarz çalışmalar devam etmektedir. Muhsin Demirci'nin "Kur'an Tefsirinde Farklı Yorumlar Tespitler / Değerlendirmeler" adlı eseri günümüz araştırmacılarına yol gösterecek bir eserdir.

Bu çalışmada, hakkında farklı yorumlar yapılan âyetlerin, günümüzde yeniden değerlendirilmesini konu edinen Muhsin Demirci'ye ait "Kur'an Tefsirinde Farklı Yorumlar Tespitler/Değerlendirmeler" adlı eseri metodoloji olarak incelenecek, tefsir ilmine katkıları tespit edilmeye çalışılacaktır. Çalışma üç bölüme ayrılmıştır. Birinci bölümde Muhsin Demirci'nin kısaca hayatı ve ilmi kişiliği, ikinci bölümde "Kur'an Tefsirinde Farklı Yorumlar" adlı eserin genel özellikleri, başlıca kaynakları, üçüncü bölümde ise müellifin eserinde başvurduğu yöntemler örneklendirilmiştir.

Muhsin Demirci'nin Kısaca Hayatı ve İlmî Kişiliği

Muhsin Demirci 1953 yılında Erzurum'un Tortum ilçesinde doğdu. İlkokulu bitirdikten sonra hafızlık yaptı. 1973'te Erzurum İmam Hatip Okulundan, 1978'de Atatürk Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesinden mezun oldu. Bir süre imam hatiplik ve öğretmenlik yaptı. 1982 yılında Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesindeki görevine araştırma görevlisi olarak başladı. 1988 yılında Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde "Muhammed b. Abdirrahman el-İsfahânî ve Tefsirdeki Metodu" adlı doktora tezini bitirdi. 1994'de yardımcı doçent, 1996 yılında doçent, 2004 yılında da profesör oldu. Tefsir alanında pek çok eser veren Demirci, emekli olmuş ancak çalışmalar yapmaya, eser vermeye devam etmektedir.

Muhsin Demirci'nin " Kur'an Tefsirinde Farklı Yorumlar" Adlı Eseri

Genel Özellikleri

Kur'an Tefsirinde Farklı Yorumlar adlı eser, İFAV yayınları tarafından ilk kez 2017 yılında üç cilt olarak basılmıştır. İkinci baskısı ise aynı yayınevi tarafından Haziran 2022 de yayınlanmıştır. Eser, hakkında farklı yorum yapılan âyetleri Mushaftaki sırasına göre ele almış, Kur'an'ı anlama noktasında okuyucuyu nüzül ortamıyla, ilk müfessirler olan Sahâbe ve Tâbiün'dan günümüze öne sürülen farklı yaklaşımlarla buluşturmuştur. Demirci, tefsir çalışmalarının gelişen fennî bilimlerden de istifade edilerek yürütülmesi gerektiğini, bunun Müslüman âlim ve araştırmacıların başta gelen görevlerinden olduğunu ifade etmiştir. (Demirci,2022; I/23) Bu anlayışla kaleme aldığı eserinde oldukça anlaşılır ve akıcı bir dil kullanmıştır.

Demirci, süre başlangıçlarında, sürenin adının ne anlama geldiği ve bu ismi nereden aldığı, nüzül sırası, Kur'an'daki tertibi itibarıyla sırası, Mekki mi, Medeni mi

olduğu, nüzül sebebi, sürenin ihtiva ettiği konular ve kaç âyetten oluştuğu gibi bilgiler vermiştir. Farklı yorumlar yapılan âyetin öncelikle Arapça metnini ve meâlini vermiştir. Ardından âyetin farklı anlaşılmasına sebep olan unsurun ne olduğunu; bir kelime veya deyim muhtemel anlamları, zamirin mercii, mecaz- hakikat anlayışı, umum-husus ayrımı, nüzül ortamı ve tarihi, nesh anlayışı, âyetteki kapalılık gibi hususları tespit edip açıklamıştır. Tespit edilen hususu okuyucunun ilgisini çekecek bir başlık haline getirmiştir. Eğer bir kelimeye verilen farklı anlamlar farklı yaklaşımlara sebep olduysa, kelimeyi kök ve anlam itibarıyla açıklamış, istifade edilen kaynakları dipnotta belirtmiştir. Yapılan yorumları sırasıyla vermiş ve en son değerlendirme yaparak diğer âyete geçmiştir.

Müellif, değerlendirme yaparken bazen görüşlerden birini tercih etmiş bazen çoğunluğun görüşünü isabetli bulmuş bazen de görüşlerin hepsinin doğru olduğunu ifade etmiştir. Örneğin, Nahl Sûresi 90. Âyette "*Muhakkak ki Allah adâleti emreder...*" ifadesinde bahsedilen adâlet kavramına müfessirler, "*insaf*" (İbnü'l-Cevzi,2002: 791), "*Allah'ın bir olduğuna şehâdet etme*" (Taberî,2001: 14/335), "*hakki ve hakikati ortaya koymak*" (Mâverdi, : III/209), "*İnsanın Allah hakkını kendi nefesine tercih etmesi*" (Kurtubî, 2006: 12/412), "*emaneti ehline vermezlik mü terk etme ve hakkı hak sahibine tevdi etme*"(Kurtubî, 2006: 12/412) olarak farklı anlamlar yüklemişlerdir. Müellif, Kur'an-ı Kerim'de geçen adâlet ile ilgili âyetlerden bazılarını zikrettikten sonra, sıralanan görüşlerin tezat değil tenevvü' yani çeşitlilik olduğunu belirterek hepsinin doğru olduğunu ifade etmiştir (Demirci,2022: 2/170).

Ayrıca müellifin görüşleri tasnif ederek tercihte bulunduğu da görülmektedir. Örneğin, Zuhuf Sûresi 12. Âyette "*Bütün çiftleri O yaratmıştır*" zikrinde, çift olarak anlam verilen ezvâc kelimesine müfessirler şu anlamları vermişlerdir; "*mevcut olan bütün türler*" (Taberî,2001: 20/556), "*yaz-kış, gece-gündüz, gökler-yer,güneş-ay, cennet-cehennem gibi çift yaratılan hususlar*" (Mâverdi, V/217), "*canlıların üremesini sağlayan erkek ve dişi varlıklar*" (Mâverdi, V/217) "*insanların başlarına gelen hayır-şer, iman-küfür, zenginlik-fakirlik, sıhhat-hastalık gibi hususlar*" (Mâverdi, V/217), "*yeryüzünde yaratılan bitki çeşitleri*" (Kurtubî, 2006: XIX/11). Müellif burada verilen yaklaşımları iki görüş etrafında ele almış, birincisi ezvâc kelimesine "türler" anlamı verilmesi, diğeri de "çift kutupluluk" kastedildiğinin ileri sürülmesidir. Demirci'ye göre burada kastedilen çift kutupluluktur (Demirci, 2022: III/87)

Eserin tamamında âyetin âyetle tefsirine büyük önem verildiği görülmektedir. Bir âyet ele alındığında ilgili âyetler bir arada verilerek Kur'an'a bütüncül olarak yaklaşım sergilenmiştir. Yine âyetler ele alınırken sıklıkla hadislerle ve Sahâbe görüşlerine başvurulmuş, istifade edilen rivayetlerin senedleri mutlaka verilmiştir. Çoğunlukla, müfessir Taberî'nin görüşleri öncelikle zikredilmiştir. Müellif bazen Taberî'nin görüşüne katılmış bazen de kendi görüşünü delili ile birlikte zikretmiştir.

Bir diğer husus, müellifin âyetlere özel ve evrensel olmak üzere iki farklı anlam verilebileceğini ifade etmesidir. Aynı şekilde âyetin bir klasik bir de çağdaş yorumundan bahsedilebilecektir. Örneğin, Ahzâb Sûresi

27. Âyette “Allah henüz ayak basmadığınız topraklara sizi mirasçı yaptı” ifadesinde Müslümanların ayak basmadıkları topraklar hususunda müfessirler farklı yorumlar yapmışlardır. Bunlar şu şekildedir; “Müslümanlar tarafından kıyamete kadar fethedilecek yerlerdir” (Mâverdî,IV/393), “Fars(İran) ve Rum diyarıdır” (Taberî,2001: XIX/82), “Mekke’dir”(Taberî,2001:XIX/82), “Hayber’dir” (Taberî,2001:XIX/82-83), “Mekke, Hayber, Fars, Rum ve Yemen toprakları” (Taberî,2001:XIX/83). Müellif bu âyette geçen ayak basılmamış topraklar ifadesinin hem özel hem de genel anlam itibarıyla ele alınmasının daha isabetli olduğunu belirtmektedir. Çünkü Kur’ân’ın bir kısım âyeti özel sebepler üzerine inse de bu durum onların genel bir anlama gelecek şekilde te’vil edilmesine engel değildir (Nesefî, 1998: II/496). Âyetin nüzûl sebebi dikkate alındığında Müslümanlarla yaptıkları antlaşmayı bozan Benî Kurayza Yahudileriyle ilişkilendirilerek özel bir yorum yapılabilir. Genel anlamı itibarıyla ise kıyamete kadar Müslümanların fethedecekleri topraklar olarak yorumlamak mümkündür. Demirci, bu yorumuna şu şekilde bir açıklama getirmektedir; “Tabii ki yukarıda da ifade ettiğimiz gibi âyetler öncelikle ilk muhatapları esas alınarak yorumlanmalıdır. Ama onları sadece bu ilk anlayış çerçevesinde ele alıp tahlil etmek, söz konusu ilâhî metni belli bir tarihle ilişkili görmektir ki, bu da itihâd kapısını kapatmak anlamına gelmektedir. Halbuki Kur’ân-ı Kerim metninin yorumunda asıl olan, önce nüzûl ortamına gitmek; sonra da elde edilen bu anlayışı Müslümanların ihtiyaçlarına cevap verecek tarzda güncelleştirmektir.” (Demirci,2022: II/571)

Kur’ân Tefsirinde Farklı Yorumlar’da göze çarpan bir diğer husus da kapsamlı olan, diğer görüşleri içine alan görüşün tercih edilmesi ya da bu minvalde bir te’vil yapılmasıdır. Örneğin, Meryem Sûresi 12. Âyette “Ona küçük yaşta hikmet verdik” ifadesinden Hz Yahya’ya verilen hükmün mahiyeti konusunda müfessirler farklı yorumlar yapmışlardır. Bunlar; “fehm gücü yani anlama yeteneği”(Zemahşerî, 1998: IV/9), “akıl”(Mâverdî,t.y.III/360), “ilim”(İbnü’l-Cevzî,2002: 879), “Tevrat’ı ezberlemek ve mesajını kavramak” (İbnü’l-Cevzî,2002: 879), “hikmet” (İbnü’l-Cevzî,2002: 879), “nübüvvet”(Zemahşerî, 1998: IV/9) şeklindedir. Bu görüşler içerisinde “hikmet” yorumu daha kapsamlıdır ve diğer yaklaşımları içine almaktadır. Müellifin tercihi kapsamlı olan görüş yönündedir (Demirci,2022: II/260-261).

Kur’ân-ı Kerim’de genellikle bahsedilen kişi ve kişilerin isimleri zikredilmez. Demirci, Kur’ân’ı anlamaya çalışırken isimleri değil vasıfları esas almanın daha doğru bir yöntem olduğunu söylemektedir. Örneğin, Mü’minûn Sûresi 50. Âyette “Meryem’in oğlunu (İsa) ve anasını da bir mucize kıldı ve onları iskâna elverişli, su kaynağı bulunan yüksekde bir yere yerleştirdik” bahsedilen Meryem ve İsa’nın iskân edildikleri yer konusunda müfessirler farklı yaklaşımlarda bulunmuşlardır. Bunlar şu şekildedir; “Filistin toprakları arasında yer alan Remle”(Taberî, 2001: XVII/53), “Dimaşk” (Taberî, 2001: XVII/54), “Beytü’l-makdis” (Taberî, 2001: XVII/55), “Mısır”(Mâverdî, IV/56), “cennet”(Esed, 696), “Meryem’in Hz. İsa’yı doğurmak için sığındığı dağ”(Ateş, VI/103). Hıristiyan kaynaklara göre Meryem Hz. İsa’nın doğumundan sonra iki kez yurdundan ayrılmıştır. Mısır ve

Nâsıra gittikleri yerlerdir.(Kitâb-ı Mukaddes,2:13-23) Müellife göre âyette geçen “rahve” kelimesi ile nerenin kastedildiğini tespit etmek mümkün değildir. Ancak bu yer yaşam için her türlü imkanın olduğu yüksekçe bir yerdir. Önemli olan da budur. “Zaten Kur’ân-ı Kerim bu gibi durumlarda tarih, yer, zaman ve kahramanlar üzerinde durmayıp, sadece ele aldığı olayın hisse alınabilecek kısmını anlatmaktadır. Çünkü onun asıl amacı kıssalardan insanların ibret almalarını sağlamaktır.” (Demirci,2022: II/364-365)

Müellif, âyeti tefsir veya te’vil ederken âyetin neshini savunanların görüşlerini benimsememiştir. Bu konuda şunları söylemektedir; “Görebildiğimiz kadarıyla İslâm bilginlerinin çoğunluğu neshi tefsir ilminde bir çözüm yolu olarak kabul edip savunurken, bir kısmı da Kur’ân’daki mevcut âyetlerin hepsinin bir işlevi olduğunu ileri sürüp neshi reddetmektedir. Bize göre burada isabetli olan görüş, Kur’ân’da neshe kapı aralamayan görüştür. Çünkü Kur’ân başlı başına bir hukuk sistemi değil, İslâm hukuk sisteminin öncelikli temel kaynağıdır. Böyle olunca Kur’ân’ın içerdiği bütün naslar hukuk için malzeme niteliğindedir.”, “ Ayrıca Kur’ân’ın bir kısım âyetlerini hüküm itibarıyla mensuh saymak, onları bağlayıcı görmemek demektir ki, bu da Kur’ân-ı Kerim’in evrenselliğine gölge düşürmektedir.” (Demirci,2022: I/110-111)

Yine âyetin mecaz anlamından ziyade hakikat anlamını tercih etmiştir. Örneğin Secde Sûresi 5. Âyette “O, gökten yere kadar her emri düzenleyip yönetir.” geçen “emr” kelimesi ile ilgili şu yorumlar yapılmıştır; “hüküm”(Mâverdî,IV/353), “vahiy” (Mâverdî, IV/353), “dünya işleri” (İbnü’l-Cevzî,2002: VI/334)). Müellif, “emr” sözcüğüne iş anlamını vermenin hakikat, vahiy veya hüküm anlamlarını vermenin ise mecaz olduğunu belirtmiştir. Müellife göre hakikat anlamının verilmesine mâni bir durum yoksa mecâza gitmek doğru değildir. Mümkün olduğu durumlarda kelâmı hakiki anlamında kullanmak vaciptir. (Demirci, 2022:II/549)

Müellif mu’cize ile alakalı aklî te’villeri kabul etmeyip mu’cize olarak inanmanın doğru olduğunu belirtmiştir. Örneğin, Bakara Sûresi 60. Âyette “Musâ, milleti için su aramıştı. ‘Asanla taş vurun’ dedik, ondan on iki pınar fışkırdı...” bahsedilen Hz. Musa’nın asâsıyla vurup su çıkardığı taşın mahiyeti konusunda müfessirler farklı yorumlar yapmışlardır. “Herkesin bildiği sıradan bir taştır”(İbnü’l-Cevzî, 2002: 63), “Hz. Musa’nın yıkandığı zaman elbiselerini çıkarıp üzerine koyduğu, Cibril’in kendisi için bir mu’cize olacağını haber verip yanına almasını söylediği taştır” (İbnü’l-Cevzî, 2002: 64), “Hz.Musa’nın Tûr dağından alıp getirdiği bir taştır”(Zemahşerî, 1998: I/274), “Bu taşı Hz. Adem cennetten alıp getirmiş, İsrailoğullarına miras yoluyla intikal etmiştir” (Zemahşerî, 1998: I/274) şeklindeki yorumlar için müellif, taşın niteliğini tespit ettiği ve bunun herhangi bir yararı olmadığını belirtmiş ve burada asıl olayın mu’cizevi bir karakter taşıdığını kabul edip inanmanın doğru olacağını ifade etmiştir. Ayrıca âyette ortaya konan mu’cizenin geçmişte olup biten bir mu’cize olmadığını istikbale dair bir gerçeği haber veren bir yönünün olduğunu, ona gelecek için de bir mu’cize olarak tasavvur etmenin mümkün olacağını söylemiştir. Bu âyette geçen asa ile kastedilen bilgi ve yetenek, taş ise saf haliyle maddedir. “Çünkü her ne kadar kurumsal olarak

peygamberlik müessesesi sona erdiği için ilâhî mu'cizelerden söz etmek mümkün değilse de, insan aklının gerçekleştirdiği olağanüstülükler her zaman devam etmektedir.”(Demirci,2022: I/81-82) Mu'cize niteliğindeki âyet istikbalde meydana gelebilecek bir takım yeni gelişmelere ve keşiflere ilham kaynağı olabilir. (Demirci,2022: II/319)

Müellifin dikkat ettiği bir diğer husus, naslarda kesin bir bilgi yoksa yapılması gereken naslardaki bilgi ile yetinmektir. Örneğin, Mutaffifin Sûresi 16. âyette geçen “*erdemli insanların amellerinin kaydedildiği illiyûn*” hakkında müfessirler ihtilaf ederek farklı yaklaşımlarda bulunmuşlardır. Müellife göre çok farklı yaklaşımlar ileri sürülmesinin sebebi muhtemelen sahih bir rivâyetin olmamasıdır. “...*müfessirden beklenen olmayan bir bilgiyi üretmesi değil, naslardaki malumatı toplayıp onlardan bir sonuç ortaya çıkarmasıdır*” (Demirci,2022: III/523-524).

Başlıca Kaynakları

Hakkında farklı yorumlar yapılan âyetlerin Kur'ân-ı Kerîm'deki sırasına göre ele alındığı “Kur'ân Tefsirinde Farklı Yorumlar Tespitler-Değerlendirmeler” adlı eser uzmanlık alanı tefsir olan Muhsin Demirci'nin bu alanda çalışın, araştırma yapanların hizmetine sunduğu üç ciltlik bir çalışmadır. Müellif, eserini yazarken ilk dönemden günümüze kadar oluşan tefsir külliyyatından istifade etmiştir. Özellikle Taberî, Mâverdî, Râgıb el-İsfahânî, Begavî, Zemahşerî, İbnü'l-Cevzî, İbn Atiyye, Râzî, Beydâvî, Neseî, Kurtubî, İbn Kesîr, Ebu Hayyân, Hâzin, İbn Cüzey, Şevkânî, Âlûsî, İbn Âşûr, Muhammed Abduh, Reşid Rızâ, Muhammed İzzet Derveze, Mevdûdî, Elmalılı Muhammed Hamdî Yazır, Süleyman Ateş, Muhammed Esed'in tefsirlerine sık sık müracaat etmiştir. Ayrıca Diyanet İşleri Başkanlığınca bir heyete hazırlatılan Kur'ân Yolu adlı tefsirden(Demirci,2022: I/25), bunun yanında İbn Teymiyye, İsmail Hakkı Bursevî, Cessâs, Gazzâlî, Yaşar Nuri Öztürk, Celal Yıldırım gibi müfessirlerin eserlerinden faydalanmıştır.

Demirci, eserini kaleme alırken Buhârî, Müslim gibi hadis kitaplarına, mezhep imamlarının görüşlerine, Diyanet İslâm Ansiklopedisine, Kutsal Kitab'a, bazı oryantalistlerin eserlerine ve bilimsel eserlere başvurmuştur.

Muhsin Demirci'nin Eserindeki Yöntemi

Demirci, üzerinde çalıştığımız eserde yorumları sıralarken müfessirlerin ölüm tarihlerine göre bir kronoloji takip etmiştir. Yapılan tüm yorumları sıraladıktan sonra yaptığı tespit ve değerlendirmelerde ise Kur'ân ilimlerinden istifade etmiş, öncelikle sahih nassın varlığını araştırmıştır. Te'villere bilimsel bakış açısıyla yaklaşmıştır. Biz Muhsin Demirci'nin değerlendirme yaparken göz önünde bulunduğu kriterlerinden birer örnekle iktifa edeceğiz.

Âyeti Âyetle Tefsir Etmesi

إِنَّا لَنَنْصُرُ رُسُلَنَا وَالَّذِينَ آمَنُوا فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَيَوْمَ يَقُومُ الْأَشْهَادُ

“Elbette biz hem dünya hayatında hem de şahitlerin hazır bulunacağı günde (kıyamette) elçilerimize ve müminlere yardım ederiz” (Mü'min 40/51).

Bu âyette Allah Teâlâ elçilerine ve müminlere dünyada ve şahitlerin hazır bulunacağı kıyamet gününde yardım edeceğini haber vermiştir. Ancak şahitlerle kimlerin kastedildiği açıklanmış değildir. “الْأَشْهَادُ” ifadesi geçmişten günümüze farklı şekillerde yorumlanmıştır. Müellif bu hususu “Kıyamet Şahitleri” olarak başklandırmış ve yapılan yorumları ardından sırayla vermiştir.

Mücâhid (ö.103/721) ve Süddî (ö. 128/745)'ye göre söz konusu âyette geçen şahitlerle melekler kastedilmiştir. (Taberî,2001: XX/347)

Katâde (ö.117/735) ise şahitlerle melekler ve peygamberlerin kastedildiğini ifade etmiştir. (Taberî,2001: XX/346)

Zeyd b Eslem (ö.136/753)'e göre de “الْأَشْهَادُ” sözcüğü ile melekler, nebiler, müminler ve vücut organları kastedilmiştir. (Mâverdî, V/160)

Zemahşerî (ö. 538/1143) ve Râzî (ö. 313/925)'ye göre ise şahitler melekler, Allah elçileri ve müminlerdir. (Zemahşerî, 1998: V/353)

Müellif, isabetli olan görüşün üçüncü sırada yer verilen Zeyd b. Eslem'in görüşü olduğunu belirtmiştir. Ardından ilgili âyetleri sıralamıştır;

شَهِدَ اللَّهُ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ وَالْمَلَائِكَةُ وَأُولُو الْعِلْمِ قَانِمًا بِالْقِسْطِ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ ۝ (هُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ) “Allah adaleti ayakta tutarak (delilleriyle) şu hususu açıklamıştır ki, kendisinden başka ilâh yoktur. Melekler ve ilim sahipleri de buna şahitlik etmişlerdir. (Evet) mutlak güç ve hikmet sahibi Allah'tan başka ilâh yoktur” (Âl-i İmran, 3/18). Burada meleklerin ve ilim sahibi kişilerin şahitliğinden bahsedilmektedir.

الرَّسُولُ وَيَكُونُ النَّاسُ عَلَى شَهَادَةٍ لِّتَكُونُوا وَسَطًا أُمَّةً جَعَلْنَاكُمْ وَكَذَلِكَ شَهِيدًا عَلَيْكُمْ

“İşte böylece sizin insanlığa şahit olmanız, Resûl'ün de size şahit olması için sizi orta bir ümmet yaptık ... (Bakara, 2/143) Bu âyette de Hz. Peygamberle birlikte ümmetin şahitliğinden söz edilmektedir.

الْيَوْمَ نَخْتِمُ عَلَىٰ أَفْوَاهِهِمْ وَتُكَلِّمُنَا أَيْدِيهِمْ وَتَشْهَدُ أَرْجُلُهُمْ بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ (يَكْسِبُونَ) “O gün onların ağızlarını mühürleriz; yaptıklarını bize elleri anlatır, ayakları da şahitlik eder” (Yasin, 36/65) حَتَّىٰ إِذَا مَا جَاؤَهَا شَهِدَ عَلَيْهِمْ سَمْعُهُمْ وَأَبْصَارُهُمْ (يَكْسِبُونَ) “Nihayet oraya geldikleri zaman kulakları gözleri ve derileri, işledikleri şeye karşı onların aleyhine şahitlik edecektir” (Fussilet, 41/20) Bu iki âyette de âhiret ortamında insanların vücut organlarının şahitlik yapacağından bahsedilmektedir. Müellif, Zeyd b. Eslem'in görüşünde ileri sürdüğü argümanların hepsinin Kur'ân-ı Kerîm'deki karşılıklarını göstererek tercihinin delillendirmiştir. (Demirci,2022: III/50-51)

Âyeti Hadisle Tefsir Etmesi

إِذْ يُوحِي رَبُّكَ إِلَى الْمَلَائِكَةِ أَنِّي مَعَكُمْ فَتُنَبِّئُوا الَّذِينَ آمَنُوا سَالِقِي فِي قُلُوبِ الَّذِينَ كَفَرُوا الرُّعْبَ فَاضْرِبُوا فَوْقَ الْأَعْنَاقِ وَاضْرِبُوا مِنْهُمْ كُلَّ بَنَانٍ

“O sırada Rabbin meleklere şunu vahy ediyordu. Kuşkusuz ben sizinle beraberim. (O halde ey melekler) Müminlerin (savaşta) sebat etmelerini sağlayın. Nitekim ben o kâfirlerin kalplerine korku salacağım. Şimdi siz de (ey melekler!) o müşriklerin boyunlarını vurun, onların bütün parmaklarına vurun. (Onları tam anlamıyla etkisiz hale getirin)” (Enfal, 8/12)

Bu âyette, Allah Teâlâ Müslümanları meleklerle destekleyeceğini vahyetmiştir. Meleklerle “*Müminlerin sebat etmelerini sağlayın*” ifadesinde yer alan ilâhî emir müfessirler arasında farklı yorumlamalara sebep olmuştur.

El-Hasan el Basrî’ye göre bu emirle “*cihâd esnasında müminlerle beraber savaşmaları*” anlamına gelmektedir (Mâverdî, II/301). Benzer bir yaklaşımı Mukâtil b. Süleyman da ifade etmiştir. Melekler Bedir Savaşında insan kılığına girerek ön saflarda savaşmışlar ve müminlere Allah’ın yardımını müjdelemişlerdir (Mâverdî, II/301).

Zeccâc (ö.311/923), Allah Teâlâ’nın bu emirle Müslümanların kalplerine cesaret ve sorumluluk duygusu atarak, onların savaş konusunda sebatlarını artırmayı istediğini ifade etmiştir (Zemahşerî,1998/II/562). Sâ’lebî (ö.427/1045) de benzer bir rivâyette bulunmuştur (İbnü’l-Cevzî,2002: 543).

Muhammed Abduh (ö.1284/1905) da (فَأَضْرِبُوا فَوْقَ) (فَأَضْرِبُوا) ifadesinde yer alan (الْأَغْنَانِ وَأَضْرِبُوا مِنْهُمْ كُلَّ بَنَانٍ) emrinin meleklerle değil müminlere olduğunu belirterek meleklerin Bedir günü savaşa fiilen katılmadıklarını ifade etmiştir. Ona göre meleklerin savaştıklarına işaret eden rivâyetler zayıftır. (Muhammed Abduh-Reşid Rıza,(trc.Heyet),2011: XI/117-118).

Müellif, Bedir savaşından bahsedilen bu âyette meleklerin yeryüzüne inerek bizzat Müslümanlarla birlikte savaşa iştirak ettiklerini belirtmektedir. Bu husustaki mevcut sahih hadisler bu görüşü desteklemektedir. Örneğin Buhârî’de yer alan bir hadise göre Cebrâil bizzat Bedir savaşına katılmıştır (Buhârî, Megâzî:11). Yine Buhârî’de geçen bir başka hadise göre de Cebrâil Hz. Peygamber’e gelerek “*Siz aranızda Bedir savaşına katılanlara nasıl muamele edersiniz?*” diye sorduğunda Hz. Peygamber (sav): “*Onları Müslümanların en faziletlieleri arasında sayarız*” buyurmuş, bunun üzerine Cebrâil de: “*Biz de Bedir’e katılan melekleri en faziletli meleklerden sayarız*” demiştir (Buhârî, Megâzî:11). Demirci’ye göre Allah’ın müslümanlara yardım etmek üzere melekleri yeryüzüne indirmesi sünnetullahın bir gereğidir. Bu yüzden birinci sıradaki görüş en isabetli yaklaşımdır.

Müellif, Muhammed Abduh’un görüşü için şunları söylemiştir; Muhammed Abduh sözü edilen hadisleri zayıf kabul etmiş, bir açıklama da yapmamıştır. Halbuki Buhârî ve Ahmed b. Hanbel’in kitaplarında yer alan hadislerin zayıf olduğunu iddia etmek için bazı kriterlerin öne sürülmesi gerekir. Aksi halde bilimsel bir çerçeveden söz edilemez. Bilimsel çerçeveden söz edebilmek için akla müracaat etmeden önce sahih rivâyete itibar etmek gerekir (Demirci,2022: I539-542).

Sahabe ve Tabiûn Kavline Yer Vermesi

وَأَذْ قَالَ رَبِّكَ لِلْمَلَائِكَةِ إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً قَالُوا أَتَجْعَلُ فِيهَا مَنْ يُفْسِدُ فِيهَا وَيَسْفِكُ الدِّمَاءَ وَنَحْنُ نَسْبِحُ بِحَمْدِكَ وَتُقَدِّسُ لَكَ قَالَ إِنِّي أَعْلَمُ مَا لَا تَعْلَمُونَ

“*Hani Rabbin meleklerle: Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım, demişti. Onlar da: Bizler hamdinle seni tesbih ve takdis edip dururken, yeryüzünde fesat çıkaracak ve kan dökecek birini mi yaratacaksın? Dediler. Allah da onlara: Sizin bilemeyeceğinizi herhalde ben bilirim, dedi*” (Bakara, 2/30).

Görüldüğü gibi âyette, Yüce Allah’ın yeryüzünde halife yaratacağını haber vermesi üzerine melekler, kendilerinin Allah’ı her zaman tesbih ve takdis ettiklerini, yeryüzünde bozgunculuk çıkaracak ve kan dökecek bir varlık yaratmaya gerek olmadığını söylemişlerdir. Meleklerin insana ait bu iki özelliği nereden bildikleri meselesi müfessirlerin farklı yorumlar yapmalarına sebep olmuştur.

Dahhâk (ö.106/723)’ın nakline göre Yüce Allah Hz. Âdem’den önce yeryüzünde cinler yaratmış ve onlar yeryüzünde bozgunculuk yapmış ve kan dökmüşlerdi (Taberî, 2001: I/477-478).

Taberî (ö.310/922) de demiştir ki, Allah Hz. Âdem’i yaratacağını söyledikten sonra insan neslinin kan döküp bozgunculuk çıkaracaklarını haber vermiştir. İbn Mes’ûd ve İbn Abbâs’tan gelen rivâyet bunu desteklemektedir. Yüce Allah yeryüzünde halife yaratacağını haber verince melekler, ‘Halife ne demektir’ diye sordular. Yüce Allah, ‘Halife, yeryüzünde fesat çıkararak, hasetleşen ve birbirini öldüren bir soyun sahibidir’ dedi (Taberî,I,479/480). Bunun üzerine melekler bu varlığın yaradılış hikmetini öğrenmek istediler (Ateş,Süleyman,1989: I/139).

Zemahşerî (ö.538/1143)’ye göre, melekler âdemoğlu hakkındaki bu bilgiyi her şeyin kayıtlı olduğu Levh-i mahfûz’dan almışlardır (Zemahşerî, I/252).

Zemahşerî’nin tefsirinde zikrettiği bir diğer görüş de şöyledir; melekler kendileri dışındaki varlıkların günah işleyecek tabiatı düşünmüşlerdir (Zemahşerî,1998: I/252).

Müellif, görüşler içerisinde ikinci sıradakini tercih edilebilir bulmuştur. Gereğe olarak ise hem İbn Abbâs ve İbn Mes’ûd gibi iki büyük müfessir sahâbiden gelen bir rivâyette desteklenmiş hem de muhteva olarak daha makul görünmekte olduğunu bildirmektedir. Diğer görüşler hakkında ise şunları söylemiştir; İlk sıradaki görüşü destekleyen sahih bir haber mevcut değildir. Haberi Levh-i mahfûz’dan öğrenmeleri ise müteşâbih özelliğinden dolayı tam bilinemez. Son sıradaki görüş de tamamen varsayımdan ibarettir (Demirci,2022: I/56-59).

Arap Dilinden İstifade Etmesi

وَالَّذِينَ يَزْمُونَ الْمُحْصَنَاتِ ثُمَّ لَمْ يَأْتُوا بِأَرْبَعَةِ شَهَادَةٍ فَاجْلِدُوهُمْ ثَمَانِينَ جَلْدَةً وَلَا تَقْبَلُوا لَهُمْ شَهَادَةً أَبَدًا وَأُولَئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ
إِلَّا الَّذِينَ تَابُوا مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ وَأَصْلَحُوا فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ

“*İffetli kadınlara iftira aran, sonra da dört şahit getiremeyen kimselere seksen sopa vurun ve artık onların şahitliklerini ebediyen kabul etmeyin. Çünkü onlar (günahkâr) kimselerdir. Ancak bundan sonra tevbe edip kendilerini düzeltenler müstesna; Allah çok bağışlayandır, çok esirgeyicidir*” (Nur, 24/4-5)

Âyette, iffetli kadınlara iftirada bulunanların iddialarını ispat edememeleri durumunda 80 sopa cezasına maruz kalacakları, ebediyen şahitliklerinin kabul edilmeyeceği ve yüzlerine fâsik damgası vurulacağı haber verilmektedir. Âyette geçen tevbe ile ilgili müfessirler farklı yaklaşımlar ileri sürmüşlerdir. Müellif bunu “İffetli Kadınlara İftira Atanların Tevbesi” şeklinde başlıklandırmış ve âyetin devamında tevbe edenlerin affolunacağını ancak (إِلَّا) istisnâ edatıyla âyette zikredilen ceza ve akibetlerinin nasıl etkileneceği konusunun farklı yorumlara sebep olduğunu ifade etmiştir. İleri sürülen görüşler şu şekildedir:

Şâ'bî (ö.104/722)'ye göre iffetli kadına zina iftirasında bulunan kişinin tevbe etmesiyle tevbesi makbuldür ama şahitliği kabul edilmez (Taberî, 2001: XVII,171)

İmâm-ı Âzam Ebû Hanîfe (ö.150/767)'ye göre de had cezası öncesi tevbe ederse şahitliği kabul edilir, had sonrası tevbe ederse şahitliği kabul edilmez (Taberî,2001: XVII/165). Hanefilerin yaptığı bir başka yoruma göre ise âyetteki istisna sadece fıska ilgilidir. Yani tevbe eden kişi fâsık olarak adlandırılmaz ama şahitliği kabul edilmez (Elmalılı, V/3480)

İmâm Mâlik (ö. 179/795) ve İmâm Şâfî (ö.204/819) de tevbenin fıska kaldırdığını, böyle olunca kişinin şahitliği kabul edilir. Ancak kişinin had cezası düşmez (Mâverdi, IV/75).

Zemahşerî (ö.538/1143)'nin tefsirindeki yorumu şu şekildedir; iffetli kadınlara zina isnadında bulunanlara 80 sopa vurulur, şahitlikleri kabul edilmez ve fâsık ilan edilir. Ancak tevbe etmeleri halinde artık onlara sopa vurulmaz, şahitlikleri kabul edilir ve fâsık sayılmazlar (Zemahşerî, 1998: IV/269).

Demirci'ye göre en isabetli görüş son sıradaki Zemahşerî'nin görüşüdür. Sebebi ise Arap dili açısından istisnâ zikredilen üç husus için de geçerlidir. Demirci, Râzî'nin de istisnâ cümlesinden önceki âyette yer alan "vav" harflerinin mutlak cem için söz konusu olduğunu, bundan dolayı istisnânın ilgili üç konuyu da içine alması gerektiğini belirtmektedir (Râzî,1981: XXIII/162). Ayrıca Demirci'ye göre istisnâyı hususların tamamı için söz konusu saymamak Allah'ın rahmetini sınırlandırmaktır. Allah'ın rahmeti, bağışlaması sonsuz ve sınırsızdır. Çünkü (غُور) kelimesi mübalağa manası ifade eden "fe'ül" veznindedir. (رَجِيمٌ) kelimesi ise "fe'ül veznindedir ki o da sözcüğe kesintisizlik anlamı katmaktadır (Demirci,2022: II/384-386).

Sebeb-i Nüzûl İlminden Faydalanması

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِن جَاءَكُمْ فَاسِقٌ بِنَبَأٍ فَتَبَيَّنُوا أَن تُصِيبُوا قَوْمًا بِجَهَالَةٍ فَتُصْحَبُوا عَلَىٰ مَا فَعَلْتُمْ نَادِمِينَ

"Ey iman edenler! Eğer fâsık birisi size bir haber getirirse onun doğruluğunu araştırın. Yoksa bilmeden bir topluluğa kötülük ederseniz de sonra yaptığınızı pişman olursunuz" (Hucurât, 49/6)

Müellif, âyetteki müşkil durumu anlatmak için "İlgili nassın nüzûl sebebi ve haberi araştırılması gereken ' fâsık kişi'" başlığını kullanmıştır. Ardından âyetin Taberî, Mâverdi, Zemahşerî, İbn Atiyye, İbnü'l-Cevzî, Râzî, Kurtubî, Beydâvî ve İbn Kesir adlı müfessirlerin tefsirlerinde zikrettikleri nüzûl sebebini açıklamıştır. Âyetin nüzûl sebebi şu şekildedir; rivâyet olduğuna göre Hz. Peygamber (sav) Velid b. Ukbe'yi Beni Müstalik kabilesine zekat memuru olarak görevlendirmişti. Velid zekat için yola çıktığında, Müstalik Oğullarını toplanarak yolda kendisini öldürmek için beklediklerini düşünerek geri dönmüştü. Hz. Peygamber'e de kabilenin irtidat ederek zekat vermediğini söylemişti. Hz. Peygamber söz konusu kavme kızmış, savaş yapılmasını bile düşünmüştü. Ama tedbir olarak Hâlid b. Velid'i araştırmak üzere görevlendirmişti. Hâlid b. Velid kavme vardığında ezan okuyup namaz kıldıklarını, zekatlarını da teslim ettiklerini görmüş ve durumu Hz. Peygamber'e haber vermişti (Demirci,2022: 3/173). Pek çok müfessirin tefsirinde yer alan rivâyete göre bu âyet Velid b. Ukbe hakkında inmiştir.

Âyette tartışma konusu olan fâsık kişidir. Müfessirlerin bu konuda yaptıkları yorumlar şu şekildedir:

Abdullah b. Abbas (ö.63/687), Mücâhid (ö.103/721), Dahhâk, Katâde (ö.117/735), Abdirrahman b. Ebî Leylâ (ö.148/765), ve İbn İshâk (ö.153/770) gibi müfessirlerinde arasında yer aldığı müfessirlerin çoğunluğuna göre söz konusu âyet Velid b. Ukbe hakkında nâzil olmuştur. Fâsık olarak nitelendirilen şahıs odur (Taberî,2001: XXI/350).

Râzî'ye göre ise âyet genel bir hüküm için indirilmiştir. Hz. Peygamber (sav) âyetin kiminle ilgili olduğunu belirten bir açıklaması yoktur. Bir sahabî için fâsık nitelendirmesi uygun değildir. Zira Kur'an'da fâsık kelimesi dinden çıkanlar için kullanılmıştır (Secde, 32/20), (Kehf, 18/50), (Münâfikûn, 63/6).

Süleyman Ateş de tefsirinde, kendisine güvenilmeyen bir müşrikin böyle bir haberi getirdiğini, Müslümanların da buna inanarak söz konusu kavimle savaşmak istediğini ancak Hz. Peygamber (sav)'in ihtiyatlı davranarak Hâlid b. Velid'i görevlendirdiğini ifade etmiştir (Ateş,1989: VIII/515).

Müellif, söz konusu âyette geçen "fâsık" kelimesi Velid b. Ukbe için değil de ona bu haberi taşıyan meçhul bir kişinin vasfı olarak alınırsa (Heyet, 2012: V/90), üç görüşle alakalı orta yolun bulunacağını belirtmiştir. Müellif, "fâsık" sözcüğünün tek anlamının dinden çıkmak olmadığını, başka anlamlara da geldiğini söylemiştir. Örneğin şeriatın herhangi bir hükmünü yerine getirmeyerek İslâmî çerçevenin dışına çıkmak da fısık kelimesi ile ifade edilebilir. Arap dilinde (فَسَقَ الرُّطْبُ) "taze hurma kabuğundan dışarı çıktı" ifadesinde olduğu gibi "bir şeyin alanı dışına çıkması" anlamına gelmektedir. Buna göre kişi dini bir ahkâmın bir kısmını veya tamamını ihlal ettiğinde fâsık olarak tanımlanabilir (Râgıb İsfahânî,2017: "f-s-k" md.)

Müellif ayrıca sebebi nüzûl ile alakalı olarak şunları ifade etmektedir;

".....esbâb-ı nüzûl rivâyetleri bağlayıcı değildir. Eğer bağlayıcı olduklarını kabul edersek, o takdirde nüzûl sebeplerini özel olaylarla ve tarihî şartlarla sınırlı olarak nitelendirmiş oluruz ki, bu da ilâhî mesajı genel ve ebedî maksatlarından uzaklaştırmak anlamına gelir (Demirci,2020: 239).

Müteşâbih Âyetlere Yaklaşımı

وَإِذَا وَقَعَ الْقَوْلُ عَلَيْهِمْ أَخْرَجْنَا لَهُمْ دَابَّةً مِّنَ الْأَرْضِ تُكَلِّمُهُمْ أَنَّ النَّاسَ مَحْنُورُونَ بِآيَاتِنَا لَا يُوقِنُونَ

"O söz (kıyâmet) başlarına geldiği zaman, onlara yerden bir canlı çıkarırız da bu onlara, insanların âyetlerimize kesin bir şekilde iman etmediklerini söyler" (Neml, 27/82)

Demirci, bu âyette bahsedilen ve hakkında farklı yorumlar yapılan canlı ile alakalı şu başlığı atmıştır; "Kıyâmet Öncesi Ortaya Çıkacak Olan "Dabbetü'l-arz". Dabbe kelimesinin anlamı debelenen, hareket eden canlı demektir (Râgıb İsfahânî,2017: "d-b-b" md.). Müfessirler söz konusu canlının kıyâmet öncesi yeryüzünde ortaya çıkacağını ileri sürmüşlerdir. Ancak Kur'an-ı Kerim'de başka bir bilgi olmadığı için mahiyetiyle ilgili farklı yorumlar yapmışlardır.

Abdullah b. Abbas ve Katâde'ye göre âyette yer alan dabbe "dört ayağı ve tüyleri olan bir canlıdır" (Taberî,2001: XVIII/126).

Abdullah b. Ömer'e göre de dabbe, "iyiliğin emredilmesi ve kötülüğün sakındırmanın tamamen terkedildiği bir zamanda ortaya çıkan bir canlıdır" (Taberî,2001: XVIII/126).

Abdullah b. Zübeyr (ö.73/692) de dabbe ile ilgili şunları söylediği rivâyet edilmiştir; "Dabbe dört ayaklı, iki kanatlı, öküz başlı, domuz gözlü, fil kulaklı, deve boyunlu, aslan yelesi, kaplan renkli, koç kuyruklu ve deve ayaklıdır. Yerden çıkışı ya üç gün sürecek ya da üç gün içinde ancak vücudunun üçte biri ortaya çıkacaktır. Çıkış yeri, Mescid-i Haram veya Safâ Tepesi olacaktır" (Mâverdi, IV/226).

Muhammed b. Ka'b el-Kurazî (ö.108/726) de Hz. Ali'den yaptığı bir nakille dabbeyi "hayvan değil insan" olarak tanımlamıştır (Mâverdi, IV/226).

Vehb b. Münebbih (ö.124/741) de "bu canlının yüzü insana vücudu ise kuşa benzemektedir" (İbnü'l-Cevzî, 2002: 1054.)

Vehb b. Münebbih başka bir rivâyetinde Üzeyr (as)'dan hikaye yoluyla şu haberi nakleder: "Sodom'un altından insanlarla konuşan bir hayvan çıkacak, bütün insanlar onu işitecektir. Onu duyan gebe kadın çocuğunu düşürecek, tatlı sular acı olacak, ahlâk bozulacak, hikmet yıkılacak, ilim ortadan kalkacaktır. Bu canlının altındaki yer de konuşacaktır. İşte o zaman insanlar erişemeyecekleri, elde edemeyecekleri şeyleri isteyecek, yiyemeyecekleri şeyler için çalışacaklardır" (İbn Kesîr,1999 X/434).

Râgıb el-İsfahânî (ö.502/1108) de dâbbetü'l-arz ifadesinin bazı âlimler, "cehâlet konusunda hayvanlardan farkı olmayan şerli insanlar için kullanmışlardır" (Râgıb İsfahânî,2017: "d-b-b" md.).

Ehl-i Sünnet ulemâsı ise çoğunluk olarak âyette geçen (تَكَلَّمَ) ifadesinden dolayı söz konusu varlığın "konuşan bir insan" , bazı rivâyetlerde de "sakallı olduğundan bahsedildiği için erkek" olduğunu iddia etmişlerdir (Sarıtoprak, 1993: "Dabbetü'l-arz", DİA,VIII,394).

Müellif, mevcut görüşleri sıraladıktan sonra söz konusu canlının mahiyetiyle ilgili bilgilerin isrâilî haberlere dayandığının anlaşıldığını belirtiyor. Zira araştırıldığında konu ile ilgili hadislerde dabbetü'l-arz'ın mahiyetiyle ilgili bir açıklama mevcut değildir. Sadece kıyâmet alameti olarak bahsedilmiştir (Ahmed b. Hanbel, El-Müsned,II,295,491).Bu konuda Ebû Hureyre'den gelen bir hadis şu şekildedir: "Dabbetü'l-arz, (ortaya çıktığı zaman) Musâ'nın asâsını ve Süleyman'ın mührünü beraberinde getirecek, asâ ile insanların alınına "mü'min", mührü ile de inkârcuların alınına "kâfir" damgasını vuracaktır." (Müslim, İmân, 249). Bu rivâyetler gösteriyor ki yukarıda ifade edilen görüşler, yahudilerden ve başka din mensuplarından Araplara geçmiştir. O yüzden müellif bunlara itibar etmenin doğru olmadığını ifade etmektedir. Dâbbeye AIDS mikrobu, televizyon ve robot diyenler de vardır (Sorularlaİslamiyet.com, Tarih:Per,16/08/2007-00:00). Bedüzzaman Saîd Nursî de konunun tamamen gaybî bir mesele olduğunu belirterek, gelecekle ilgili haberler müteşâbih, örtülü, kapalı, yoruma açık ve doğru yorumlamaya muhtaç bir üslup içinde bildirildiğini söylemiştir. Çünkü bunlar nazarı, teferruatla ilgili meselelerdir. Bu meselelerle ilgili belirtilen açık ifadelerin bir takım gaybî haberleri insanların belleğine yaklaştırmak için birer temsil ve teşbih kabul edilmeli ve teklif sırrına uygun te'vil edilmeli. Hakikati ise Allah'ın ilmine ve iradesine bırakılmalıdır. Çünkü ilmin ve realitenin izzeti bunu gerektirir (Saîd Nursî, Şuâlar, İstanbul 2019,498).

Müellif, sonuç olarak zikredilmeye çalışılan hususların öznel birer yaklaşımdan ibaret olduğunu, dabbetü'l-arz'ın mahiyet ve hakikatini bilmenin imkânının olmadığını belirtmektedir. Gaybî bir meselenin mahiyeti bilinemez, söylenecek başka bir söz de yoktur demektir (Demirci,2022: II/469-472).

Sonuç

Şüphesiz Kurân-ı Kerîm insanlığa hidayet kaynağı olarak indirilmiştir. İndirilmeye başladığı günlerden günümüze kadar murâd-ı ilâhînin anlaşılması ve hayata tatbik edilmesi için açıklanması adına pek çok çalışma yapılmıştır. Ve yapılmaya devam edilmektedir. Yüce Allah her bir insanı farklı yaratmış, algısını, bakışını, yeteneklerini, aklını farklı kılmıştır. Yine yaşanan çevre, dönem gibi dış faktörler bu çeşitlenmeyi zenginleştirmiştir. Bunun bir sonucu olarak âyetlere yapılan yorumlamalarda farklılıklar her zaman olagelmıştır. Bu farklılıklar bazen tezat oluşturmuş bazen ise tefsir ilmine tenevvü yani çeşitlilik kazandırmıştır. Muhsin Demirci, "Kur'an Tefsirinde Farklı Yorumlar" adlı eserinin önsözünde bu iki yaklaşım tarzını çok güzel bir şekilde açıklamış, okuyucuyu âyetlere yapılan yorumlamaların değerlendirilmesinde göz önünde bulundurulması gereken yaklaşım tarzı hakkında bilgilendirmiştir.

Demirci'nin eserinde ilk dikkat çeken husus, anlatım tarzının çok akıcı olması, güncel Türkçe'yi çok güzel kullanıyor olmasıdır. Yine eserin tamamındaki düzen ve metod kendini belli etmektedir. Eserde 114 Sürede ihtilafı görülen 1000 civarında âyet, Kur'an'daki tertibine göre ele alınmıştır. Her sûre başlangıcında sûre hakkında bilgi verilmiş, içeriğinden bahsedilmiştir. Farklı yorumlamaya sebep olan etken, dikkat çekici bir başlık halinde âyetin ve meâlinin ardından okuyucuya sunulmuştur. Rivâyet ve dirâyet tefsirlerinden faydalandığı görülmektedir. Kalam ve fıkıh gibi konularda Ehl-i Sünnet âlimlerinin görüşlerine başvurduğu, zaman zaman Mu'tezile âlimlerinin görüşlerine de yer vererek araştırmacının bakış açısı yelpazesini genişlettiği görülmektedir. Söz konusu âyette bilimsel bir meseleden bahsediliyorsa en güncel ve uzman kişilerce yapılan açıklamalardan faydalanmıştır. Eserin tamamında, âyetlerin nâzil olduğu ortam dikkate alınmış ancak tahsis etmekten kaçınılarak evrensel bakış açısıyla değerlendirmeler yapılmış, çoğu kez âyetler, hem yerel hem de genel anlamı ile değerlendirilmiştir. Zira sadece nüzul ortamında değerlendirmek Kur'an'ın evrenselliği ile bağdaşmaz.

Demirci, bir âyeti ele aldığı anda öncelikle ilgili âyetleri biraraya getirerek âyet bütünlüğüne ve sûre bütünlüğüne, siyak ve sibakını dikkate alarak, Kur'an'a bütüncül bakmak gerektiğini ifade etmektedir. Ardından varsa söz konusu âyetle ilgili hadislerle ve sahâbe görüşlerine yer vermiştir. Kullandığı rivâyetlerin senedlerini muhakkak vermiştir. Ele alınan âyetler ile ilgili yaklaşımları sırasıyla zikrettikten sonra bu yaklaşımlara tenkitte bulunmuş ya da tercihte bulunmuştur.

Demirci'ye göre naslarda kesin bir bilgi yoksa naslardaki bilgi ile yetinilmelidir. Çünkü müfessirden beklenen olmayan bilgiyi üretmesi değildir. Demirci'nin nesh konusundaki yaklaşımı ise gayet nettir. Kur'an âyetlerinde neshin varlığını kabul etmek, bazı âyetlerin hükmünün varlığının iptal olması demektir. Bu da

Kur'ân'ın evrenselliği ile bağdaşmaz.

Demirci, tabiat bilimleri ile alakalı âyetlerin değerlendirilmesine özellikle özen göstermiş, tabiat alanında var olan hiçbir hareketin hidâyetten bağımsız ve uzak olamayacağını ifade etmiştir. Okuyucunun anlayabileceği tarzda açıklamalarda bulunmuştur.

Sonuç olarak diyebiliriz ki, Kur'ân her dönemde, mevcut dönemin bakış açısıyla yeniden değerlendirilmeli, tefsir faaliyetleri, geleneğin bilgisi görmezden gelinmeden, fen ve sosyal bilimler, teknolojik gelişmeler ekseninde devam etmelidir.

Kaynaklar

Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî Ahmed b. Hanbel. (1985/1405) el-Müsned, nşr. Ebû Hâcir Muhammed Saïd Besyûnî (Beyrut: y.y.).
Ateş, S. (1989). Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsiri, İstanbul: Yeni Ufuk Neşriyat
Demirci, M. (2022). Kur'ân Tefsirinde Farklı Yorumlar, İstanbul: İFAV Yayınları

Demirci, M.(2020). Tefsir Usûlü, İstanbul: İFAV Yayınları
Elmalılı. (1979). Hak Dini Kur'ân Dili, İstanbul,
Heyet. (2012). Kur'ân Yolu, Ankara, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları
İbnü'l-Cevzî. (2002/1423). Zâdü'l-mesîr, Beyrut: Dâru İbnü Hazm
Kurtubî. (2006/1427). El-Câmi'li ahkâmi'l-Kur'ân, al-Resalah Mâverd. En-Nüket ve'l-uyûn, Beyrut, Lübnan: Dâru Mektebu'l-ilmîyye
Müslim,
Nesefî. (1998/1419). Medâriku't-tenzîl ve hakâiku't-te'vîl, Dâru'l-Kemal Tayyib
Râğîb el-İsfahânî. (2017). Müfredât(tr. Mustafa Yıldız), İstanbul: Çıra Yayınları
Râzî, Fahreddin (1988). Et-Tefsîru'l-Kebîr, çev. Suat Yıldırım vd. (Huzur Yayınevi).
Said Nursî.(2019). Şualar, İstanbul
Sarıtoprak, Z. (1993). "Dabbetü'l-arz", İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)
Taberî. (2001/1422). Câmiu'l-beyân fi tefsiri'l-Kur'ân, Kahire: Dâru Hicr
Zemahşerî. (1998/1418). Keşşâf, Riyad: Mektebetü'abeykân